

**МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ:
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА**

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

**IJODIY ISHLAR ORQALI O‘QUVCHILARDA ADABIY NUTQIY
KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH**

Meqliqulova Manzura Abdullayevna

Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti

“Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim nazariyasi” kafedrası o‘qituvchisi, v.b.dots

Tel:97.532.66.81 e-mail:

manzurameyliqulova@mail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘quvchilarning nutqini o‘stirishda tilshunoslik faning nazariy asoslari, og‘zaki va yozma nutq, o‘quvchi nutqi ustida ishlashga doir fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Tilshunoslik, og‘zaki va yozma nutq, badiiy matn, nutq madaniyati, adabiy til me’yorlari, adabiy talaffuz.

**РАЗВИТИЕ ЛИТЕРАТУРНО-РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ
СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Meqlikulova Manzura Abdullayevna

Преподаватель кафедры «Теория дошкольного и начального образования» Термезского университета экономики и сервиса, доктор педагогических наук.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы лингвистики, устной и письменной речи, а также работа над речевой деятельностью учащихся в развитии их речи.

Ключевые слова: лингвистика, устная и письменная речь, литературный текст, культура речи, нормы литературного языка, литературное произношение.

**DEVELOPMENT OF LITERARY SPEECH COMPETENCE IN
STUDENTS THROUGH CREATIVE WORKS**

Mejliqulova Manzura Abdullaevna

Teacher of the Department of "Theory of Preschool and Primary Education" of the Termez University of Economics and Service, V.B.Doct.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

Annotation: This article discusses the theoretical foundations of linguistics, oral and written speech, and work on student speech in developing students' speech.

Key words: Linguistics, oral and written speech, literary text, speech culture, literary language norms, literary pronunciation.

KIRISH. So‘z san’ati, notiqlik, nutq madaniyatiga qadim-qadimdan alohida e’tibor qaratilgan. Bu sohada g‘arb allomalari so‘z bilan ta’sir ko‘rsatish, kishilarni ishontrish va o‘z ortidan ergashtirish mahorati haqida qarashlarini bayon qilgan bo‘lsa, sharq mutafakkirlari nutq madaniyatini asosan, suhbat odobi, tinglash madaniyati sifatida e’tirof etgan. Nutq madaniyati inson umummadaniyatining bir qismidir. Kishi o‘z nutqi, fikrlashi orqali qobiliyatini, dunyoqarashini, atrofdagi voqea-hodisalarga bo‘lgan o‘z munosabatini namoyon qiladi. Nutq madaniyati ijtimoiy hodisa bo‘lib, u jamiyat, fan va texnika, madaniy va adabiy hayot rivoji bilan chambarchas bog‘liq holda taraqqiy etadi. Jamiyat a’zolarinig madaniy saviyasi ortgan sari nutqi ham jilolanib, sayqallashib, nutq madaniyati qoidalari va me’yorlariga muvofiq holda takomillashib boradi. Nutq madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida adabiyot, san’at, radio, televideniya va davriy matbuotning alohida o‘rni bor. Ayniqsa, adabiy tilni me’yorlashtirish va nutq madaniyati nazariyasini rivojlantirishda leksikografiya, xususan izohli lug‘at, imlo, talaffuz, o‘quv va boshqa maxsus lug‘atlar muhim ahamiyatga ega.

Ma’lumki, tilning paydo bo‘lishi va rivojlanishi jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liqdir. U jamiyat taraqqiyoti, mehnat faoliyati jarayonida yuzaga keladigan, faqat jamiyatda, odamlar orasida mavjud bo‘ladigan ijtimoiy hodisadir. Jamiyat rivojlangan sari til ham shakllanib boradi. Til shakllanishi bilan inson nutqi ham rivojlanib mukammalashadi. Til va nutq bir-biriga bog‘liq hodisalardir. Nutq ikki ko‘rinishga ega-og‘zaki va yozma nutq. Bular o‘zaro uzviy bog‘langan bo‘lsa ham har birining o‘ziga xos xususiyati bor. Og‘zaki nutqda tovushlar, so‘zlar nutq orqali talaffuz qilinsa, eshitish a’zolari orqali qabul qilinadi. Shuning uchun o‘quvchilarning og‘zaki nutqini o‘stirishda, avvalo ularning nutqidagi kamchiliklar sabablarini aniqlash, uni bartaraf etish yo‘llarini izlab topishimiz kerak. Chiroyli so‘zlashni, savodli, to‘g‘ri yozishni, o‘z fikrini aniq va ravon bayon etishni bilmagan o‘quvchi bilimlarni muvaffaqiyat bilan o‘zlashtira olmaydi. Har bir insonning nutqi chiroyli, mukammal, talaffuzi aniq va ravon bo‘lsa, fikrlash doirasi keng, idrok qilishi ham teran bo‘ladi. Nutq orqali odamzot o‘zining ichki hissiyotlarini ham bayon qiladi. Og‘zaki nutq

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

odatdagi tovushli soʻzlashuv nutqi boʻlib, bu nutq koʻproq ohang va turli imo-ishoralar bilan ifodalanadi. Yozma nutq harf va soʻzlarning maʼlum qonuniyat asosida oʻzaro birikuvi, tinish belgilari, har xil ajratishlari: abzatslar, paragraflar orqali voqealanadi. Ichki nutq-odamning oʻz ichida gapiradigan passiv nutqi boʻlib, u ikkinchi kishining ishtirokini talab etmaydi. Tashqi nutq-boshqalarga qaratilgan va nazorat qilish mumkin boʻlgan faol nutqdir. Inson nutq yordamida oʻzining fikrlari, his-tuygʻulari, istaklarini bayon etadi va boshqalarning fikrlari, his-tuygʻulari, istaklarini anglab etadi. Yozma nutq tuzish esa murakkabroq jarayon boʻlib, u oʻquvchidan grammatik va mazmun jihatidan toʻgʻri jumla qurishni, har bir soʻzni oʻz oʻrnida toʻgʻri qoʻllashni, imlo va tinish belgilariga rioya qilishni talab qiladi. Maktabda oʻqitiladigan barcha oʻquv fanlari oʻquvchi nutqi ustida ishlashga qaratilgan boʻladi.

Adabiyotlar tahlili. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonun, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asarlari, Sharq va Gʻarb mutafakkirlarining gʻoyalari, Davlat taʼlim standartlari (DTS)

Tadqiqot metodologiyasi. Til va nutqni shakllantirishda eng katta vazifani esa badiiy adabiyot bajaradi. Insoniyat tarixining hamma bosqichlarida badiiy adabiyot sanʼat turlarining biri va koʻpincha, ular orasidagi eng etakchisi sifatida juda katta oʻrin tutib, faol rol oʻynab kelmoqda. Badiiy adabiyotning mohiyati uning faol ijtimoiy rolida namoyon boʻladi. Badiiy adabiyot ijtimoiy ongning shakllaridan biri sifatida muayyan tarzda ijtimoiy borliqni aks ettiradi. Badiiy asar mazmunining yana bir juda muhim spetsifik xususiyatini koʻrsatish zarur. Bu asar mazmunining oʻquvchini hayajonga sola bilish qobiliyatidir. Oʻquvchining bilimi dunyoqarashi rivojlana borgan sari, uning nutqi va tafakkuri ham mutassil oʻsib boradi. Ravon, ixcham, taʼsirli nutq tinlovchiga huzur bagʻishlaydi. Maktabning asosiy vazifalaridan biri oʻz oʻquvchilarini ana shunday soʻzlashga oʻrgatishdir. Maktab oʻqituvchilarining, birinchi navbatda, ona tili oʻqituvchisining vazifasi oʻquvchilar nutqidagi nuqsonlarning oldini olib, nutqini sheva taʼsiridan, har xil vulgar soʻzlar taʼsiridan tozalash va adabiy til meʼyorlariga amal qilgan holda soʻzlashga oʻrgatishdir. Oʻquvchilar nutqiga qoʻyiladigan asosiy talablar mavjud boʻlib, bular nutqning nutq sharoitiga mosligi, nutqning mazmundorligi, nutqning mantiqan toʻgʻri, aniq va izchil boʻlishi, nutqning boy va rang-barang boʻlishi, nutqning grammatik jihatidan toʻgʻri qurilgan boʻlishi, nutqning ohangdor boʻlishidan iborat. Bu mezonlar oʻquvchilarda nazariy tomondan oʻrgatilib boriladigan talab meʼyorlari hisoblanadi.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

Bundan tashqari, tilshunoslikka oid zamonaviy adabiyotlarda tilning asosan, to'rt-besh vazifasi qayd etiladi. Bular quyidagilar: 1. **Kommunikativ vazifa**-tilning kishilar o'rtasida asosiy aloqa vositasi ekanligi. 2. **Ekspressiv vazifa**-turli fikr va tuyg'ularni ifodalash vazifasi. 3. **Konstruktiv vazifa**-fikrlarni shakllantirish, tartibga solish va ifoda tarzini belgilash vazifasi. 4. **Akkumulyativ vazifa**-ijtimoiy tajriba va bilimlarni to'plash, saqlash vazifasi. Bu vazifalar badiiy asar (adabiy matn) tilini o'rganishga bag'ishlangan ishlarda etakchilik qiladigan yo'nalishlar hisoblanadi. Badiiy matn har qanday nobadiiy matndan farqli o'laroq alohida vazifani kommunikativ vazifa bilan murakkab o'zaro aloqadorlikda namoyon bo'luvchi va matnning o'ziga xos qurilishida hal qiluvchi omil hisoblanuvchi estetik vazifani bajaradi. Tilning o'ziga xos estetik vazifasi namoyon bo'ladigan soha faqat badiiy asarlardagina namoyon bo'ladi, undan boshqa biron bir nutq ko'rinishida til o'zining bu vazifasini reallashtira olmaydi. Jonli so'zlashuv, kundalik muloqot jarayonidagi ko'pdan-ko'p o'tkir hazillar, latifanamo kulgilar, chuqur ma'noli so'z o'yinlari, kimlargadir taqlid qilishlar va hokazo holatlarda ham til belgisi, uning badiiy ifoda imkoniyatlariga o'z-o'zidan diqqat qilinadiki, bunda tilning estetik vazifasi yaqqol namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirish uchun quyidagi amaliy tadbirlar qo'llanilishi shart. Ya'ni adabiy talaffuzni har bir darsda o'rganiladigan qoidalarga bog'lab o'rgatish, boshqa fanlarni o'qitishda ham nutq o'stirishga e'tibor berish, o'quvchi nutqidagi adabiy tilga xos bo'lmagan dalillarni tushuntira bilish, fonetika o'qitishda aytilishi bilan yozilishi farq qiladigan tovushlar talaffuziga e'tibor berish, orfografik malakalarni mustahkamlashga oid darslar, o'quvchilarni turli tadbirlarda va yig'inlarda chiqib so'zlashga odatlantirish, she'riy va nasriy asarlardan parchalar yod oldirib borish zarur. Inson nutqiy faoliyatiga adabiy til madaniyati qoidalarini mukammal bilgani holda mustaqil shug'ullanishi, ayniqsa, badiiy adabiyotlarni, gazeta va jurnallarni o'qish, radio va televideiyani tinglash orqali erishadi va shu bilan nutqiy malakaga ega bo'ladi.

Munozara darslari. Munozara vaqtida o'quvchida har xil fikrlar shakllanadi. Ammo, asar yuzasidan tuzilgan mantiqli, o'yantiradigan savollarga sinfdagi o'quvchilarning barchasi javob berishi shart emas. Muhimi savol bilan ularni bezovta qilish. Agar o'qituvchi o'quvchilarni matn ustida uzluksiz ravishda shunday ishlataversa, o'quvchi bunga o'rganib boradi va ularda istalgan ko'nikma hosil bo'ladi. Natijada o'quvchi fikr kishisi bo'lib etishadi. SHunday ekan, o'qituvchi har bir asarni

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

tushuntirish jarayonida o'quvchining mustaqil fikrini tinglashga o'rganib qolishi shart. Bunda o'quvchida bilim, ko'nikma va malakalar shakllanib boradi. O'quvchilarning barchasi oliy ma'lumotli bo'lmasligi mumkin, lekin unda ijtimoiy vaziyatlarda hech bo'lmaganda o'z haq-huquqini himoya qila olishni, o'z fikri bilan tinglovchisini jalb qila oladi, o'z fikriga ega bo'ladi, jamiyatning kerakligi insoni ekanligini his qiladi.

O'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishda dars davomida o'quvchilardan olinadigan yozma ishlarning ham o'rni katta. Jumladan, matn tuzish, erkin mavzudagi, adabiy va ijodiy mavzudagi insholar va bayonlar shular jumlasidandir. **Bayon** badiiy asarni yoki berilgan matnni yozma ravishda qayta hikoyalash xarakteridagi yozma ish turidir. Bayonlar badiiy asarni yoki berilgan matnni yozma ravishda qayta hikoyalash xarakteridagi yozma ish turidir. Bayonlar matnni qayta bayon qilish, qisqartirilgan bayon, kengaytirilgan bayon tarzida o'tkaziladi. Kengaytirilgan bayonning inshoga tayyorlashdagi ahamiyati katta. U o'quvchining fikrlash doirasini, bayon uslubini o'stiradi. Bayonning asosiy mohiyati shundan iboratki, o'quvchiga muayyan bir matn tavsiya etiladi. Matnning asosiy xususiyati shundaki, unda muayyan tipdagi fikr boshlab beriladi. Bu fikr o'quvchining qiziqishlarini, diqqat-e'tiborini o'ziga tortgunga qadar davom ettiriladi va xuddi shu erda to'xtatiladi. Uni davom ettirish va yakunlash o'quvchining o'ziga topshiriladi. Demak "voqealar"ni davom ettirish, rivojlantirish va ularni o'zaro bog'lash, ular asosida mantiqiy bir echim va yakunga kelish o'quvchining o'ziga qoladi. Xuddi mana shu jarayonda o'quvchining bevosita o'ziga, uning individualligiga xos bo'lgan barcha jihatlar: ijodkorlik, dunyoqarashining kengligi, mantiqiylik, so'zni his etish va his etilgan hodisa va holatlarga mos keladigan so'zlarni o'z o'rnida qo'llay olish to'lig'icha namoyon bo'ladi, o'quvchini mustaqil fikrlashga undaydi.

Insho, ya'ni **ijodiy mehnat turi** ham o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishda, o'quvchini mustaqil fikrlashga undaydi. Chunki inshoda o'quvchi o'z fikri, dunyoqarashi va shu davrgacha olgan bilimlari asosida ijodiy mehnat qiladi, fikrlaydi.

Mustaqil ishlar. (Referat). O'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishda ona tili darslarida bog'lanishli nutq (og'zaki va yozma nutq turlarining bevosita ishtiroki)ni o'stirish o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ularning tafakkurini kengaytiradi. 4-8 sinflarda o'quvchilarning bog'lanishli nutqlarini o'stirish maqsadida turli xarakterdagi mustaqil ishlardan foydalaniladi. Masalan o'qilgan badiiy asarlar, ko'rilgan film va spektakllarga taqrizlar yozish, fikrini bildirish, tahlil qilish, xulosalar

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

chiqarish va hokazolar o'quvchi nutqini va tafakkurini rivojlantiruvchi manba sifatida xizmat qiladi.

Umuman olganda, adabiy til madaniyatini chuqur egallagan o'quvchigina nutq madaniyatiga ega bo'ladi. Adabiy til madaniyatini egallashda tilga bo'lgan e'tibor, unga chinakam muhabbat va hurmat muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ma'rufjon Yo'ldoshov, Zokirjon Isoqov, Shohqadam Haydarov. Badiiy matnning lisoniy tahlili. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent-2010 yil.
2. Qosimova K. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi.-Toshkent:O'qituvchi. 1985 yil
3. Aim.uz
4. Nutq madaniyati. (Ma'ruza matnlari). Umumiy tilshunoslik kafedrası. Tuzuvchilar. Muydinov K.A., Vahobova K.U. Toshkent-2001
5. Nutq madaniyati asoslari. T.Qudratov
6. N.Mallaev. O'zbek adabiyoti tarixi.Toshkent.,1976 yil
7. Qunduzxon Husanboeva, Roza Niyozmetova. Adabiyot o'qitish metodikasi. (O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan. Tosh.-2018 y)